

Geliş Tarihi (Received): 28.11.2021

Kabul Tarihi (Accepted): 12.03.2022

Derleme

Hemşirelik Biliminde Ahlaki Cesaretin Yeri

The Role of Moral Courage in Nursing Science

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Tanrikulu¹

Öğr. Gör. MSc. Handenur Gündoğdu¹

Prof. Dr. Yurdanur Dikmen¹

¹ Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sakarya, Türkiye

Yazışmadan sorumlu yazar Eposta: ftanrikulu@subu.edu.tr

Alıntı (Cite): Tanrikulu F, Gündoğdu H, Dikmen Y. Hemşirelik Biliminde Ahlaki Cesaretin Yeri. YBH dergisi. 2022;3(1):91-111.

Özet:

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler, hemşirelerin bilimsel bilgiyi araştırabilme, yenilikçi yöntemler geliştirebilme, etik ilkelere bağlı kalarak hasta haklarını savunabilme gibi çağdaş hemşirelik rollerini yerine getirmesini gerekli kılmıştır. Hemşirelik mesleğinde değişen bu roller hemşirelerin daha sıklıkla etik ve ahlaki olmayan uygulamalar ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde ahlaki uygulamaların temel unsuru olarak açıklanan "ahlaki cesaret" kavramı üzerinde durulmaya başlanmıştır. Ahlaki cesaret kavramı ile ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte bireyin çalışma ortamında aşağılama, ret, alay, işsizlik ve sosyal durum kaybı yaşayacağını bilmesine rağmen doğru olanı savunması ve yapmasıdır. Hemşirelik mesleği açısından ahlaki cesaret kavramı değerlendirildiğinde ise; hemşirelerin etik ve ahlaki sorunlar karşısında ya da kendi değerleri ile çelişecek durumlarla karşı karşıya kaldıklarında mesleki açıdan doğru olanı yapma, değerlere uygun olarak doğru olana karar verebilme ve bunu uygulayabilme eylemi olarak ifade edilmektedir. Hemşireler bu eylemi yerine getirirken mesleki bilgi ve becerilerini kullanabilmeleri ve mesleki etik yükümlülüklerini yerine getirmeleri oldukça önemlidir. Hemşirelerde ahlaki cesaretin gelişmesi ile klinik alanda karşılaşılan etik ikilemlere yönelik geniş bir bakış açısı geliştirebilmesi, aynı zamanda hasta savunuculuğu ve hasta güvenliğini sağlayabilmesi açısından da önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik; ahlak; etik; cesaret

Abstract:

Technological advancements experienced today require nurses to undertake contemporary nursing roles such as researching scientific knowledge, developing innovative methods, and defending patient rights by adhering to ethical principles. These changing roles in the nursing profession cause nurses to face ethical and unmoral practices more frequently. Therefore, the concept of "moral courage", which is explained as the basic element of moral practices today, has begun to be emphasized. Although different definitions have been made about the concept of moral courage, it is defined as defending and doing the right thing in spite of being aware of the adversities such as humiliation, rejection, mockery, unemployment and loss of social status in the working environment. When the concept of moral courage is evaluated in terms of the nursing profession, it is expressed as the action of nurses to do the right thing professionally, to decide what is right in accordance with the values, and to apply it when faced with unethical and immoral action or situations that will conflict with their own values. It is very important for nurses to use their professional knowledge and skills and fulfill their professional ethical obligations while performing this action. It is thought that the development of moral courage in nurses has an important place in terms of developing a broad perspective on ethical dilemmas encountered in the clinical field, as well as providing patient advocacy and patient safety.

Key Words: Nursing, moral, ethic, courage

Key Words: Nursing, spirituality; spiritual care; job satisfaction

"Dünya yaşamak için tehlikeli bir yer; kötülük yapanlar yüzünden değil, durup seyreden ve onlara ses çıkarmayanlar yüzünden".

Albert Einstein

Giriş

İnsanlar ne yapmaları gerektiğini biliyorlarsa, neden yapmıyorlar? Bilginin insanları doğru, bilgisizliğin ise yanlış davranış ve eylemlere yönlendirdiğine ilişkin Sokrates'in görüşü; ahlaksal eylemlerimizin temelinde bilginin olduğunu ve iyi ile doğrunun ne olduğunu bilen insanın erdemli olduğunu kabul etmektedir. ^(1,2) İnsanların iyi/doğru, kötü/yanlış olan durumları

ayırt edebilmesi ve bu doğrultuda yapması gereken eylemlerine karar verebilmesi, yaşadığı toplumun kültürel yapısı, inanç ve değerlerine göre şekil almakta olup, bireyin benimsemiş olduğu ahlaki ilke ve kurallardan etkilenmektedir. Ancak insanoğlunun doğasında bulunan özgür iradeye dayalı düşünebilme, yargıda bulunabilme ve buna göre davranışlarını yönlendirebilme gibi özellikler bireylerin düşünce ile eylem ilişkisini analiz etmesine neden olarak kendi kararlarını almasını sağlamaktadır. (3,4)

Odak noktasının insan olduğu hemşirelik mesleğinde, hemşireler bakıma gereksinim duyan sağlıklı/hasta olan birçok birey ile kişilerarası ilişkide bulunmaktadır. (5) Hemşire ile hasta birey arasındaki bu ilişkinin doğasında ise bir bireyin beslenme, giyinme, hijyen gibi temel gereksinimlerini üstlenme dolayısıyla bakımını sürdürme yer almaktadır. Bir başka ifade ile sözü edilen bu durum, etik bir ilişkinin ürünüdür ve bakım ilişkisi olarak da adlandırılmaktadır. Bununla birlikte bakım ilişkisini farklı kılan bir başka özellik ise bakım veren ile bakıma ihtiyaç duyan birey arasındaki dengesiz bir güç ilişkisinin oluşmasıdır. Bakım alan birey kendi gereksinimlerini karşılayamaması sonucunda hemşireye bağımlı hale gelmektedir. Dolayısıyla sağlıklı/hasta birey yaşamını, bedenini, sağlığını, en güçsüz ve en mahrem yönlerini hemşireye emanet etmektedir. (3) Bu açıdan hemşirelerin bakım ile ilgili ahlaki konulara duyarlı olması, insan ve hasta haklarına saygılı bir davranış geliştirmesi oldukça önemlidir. (5)

Son yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler hemşirelik bakımına da yansımış ve bu gelişmeler hemşirelik bakımında insan ve hasta hakları, kanıta dayalı uygulamalar, inovatif yaklaşımlar gibi bazı konuların ön plana çıkmasına neden olmuştur. (6,7) Bununla birlikte teknolojik gelişmelerin yaşanması çağdaş hemşirelik rolleri açısından hemşirelerin bilimsel bilgiyi araştırabilmesini ve kullanabilmesini, hasta bakımında yenilikçi yöntemler geliştirmesini ve uygulayabilmesini, etik ilkelere bağlı kalarak hasta haklarını savunabilme becerilerini geliştirmesini ve kullanabilmesini gerekli kılmıştır. (8) Hemşirelik mesleğinde değişen bu roller ile birlikte hemşireler daha sıklıkla etik ve ahlaki olmayan uygulamalar ile karşı karşıya

kalmışlardır. Bu nedenle günümüzde ahlaki uygulamaların temel unsuru olarak açıklanan “ahlaki cesaret” kavramı üzerinde durulmaya başlanmıştır. Ahlaki cesaret kavramı ile ilgili literatürde farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte bireyin çalışma ortamında aşağılama, ret, alay, işsizlik ve sosyal durum kaybı yaşayacağını bilmesine rağmen doğru olanı savunması ve yapmasıdır⁹. Hemşirelik mesleği açısından ahlaki cesaret kavramı değerlendirildiğinde ise; hemşirelerin etik ve ahlaki sorunlar karşısında ya da kendi değerleri ile çelişecek durumlarla karşı karşıya kaldıklarında mesleki açıdan doğru olanı yapma, değerlere uygun olarak doğru olana karar verebilme ve bunu uygulayabilme eylemi olarak ifade edilmektedir. ^(9,10) Hemşireler bu eylemi yerine getirirken mesleki bilgi ve becerilerini kullanabilmeleri ve mesleki etik yükümlülüklerini yerine getirmeleri oldukça önemlidir.

Ahlaki cesaret, hemşirelerin klinik alanda karşılaştığı etik ikilemlere yönelik geniş bir bakış açısı geliştirebilmesi, bakımını üstlendiği hastasının savunuculuğunu ve güvenliğini sağlayabilmesi açısından da önemli bir kavramdır. Bu makalede ahlaki cesaret kavramı analitik ve bütüncül bir bakış açısı ile irdelenmiş olup, hemşirelik mesleğinde öneminin yanı sıra, hemşirelerde ahlaki cesaret için gerekli olan stratejiler tartışılmıştır.

Ahlaki Cesaret ve İlişkili Kavramlar

Ahlak

Latince “moral”, Arapçada ise “hulk” olarak ifade edilen kelimeler Türkçede “ahlak” kavramı ile karşılık bulmaktadır. Huy ve karakter olarak da belirtilen ahlak kavramı; toplum içerisinde düzeni sağlamak amacıyla bireylerin benimsedikleri ve uymak zorunda olduğu kurallar bütünüdür. ^(11,12) Aynı zamanda ahlak insan ilişkilerinde “doğru” ya da “yanlış” veya “iyi” ya da “kötü” olarak adlandırılan değer yargıları olarak ifade edilmektedir.

(12)

Ahlak kavramı çeşitli yazarlar tarafından ele alınmış ve bazı yazarlar ahlakın bireysel yönü üzerinde dururken bazıları ise toplumsal yönüne dikkat çekmiştir. Çiftçi (2003), insanın sosyal

bir varlık olduğunu belirterek sevmek, sevilmek, bir gruba ait olmak, takdir edilmek ihtiyacı olduğunu, bunun yanı sıra insanın özgür olmak, kendini geliştirmek, kendi mutluluğu, başarısı için çabalamak gereksiniminin olduğunu savunmuştur. Bu gereksinimlerin zaman zaman birbiri ile çeliştiğini ve birey olarak da ahlaki sorumluluğumuzun olabileceğini ifade etmiştir. ⁽¹¹⁾ Özlem (2010) ise “Etik ve Ahlak Felsefesi” adlı kitabında ahlak kavramını bir bireyin, grubun, halkın, toplumsal sınıfın, ulusun ya da kültür çevresinin belirli bir tarihsel süreçte eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olduğu üzerinde durmuştur. ⁽¹³⁾

Etik

Etik kavramına ilişkin literatürde birçok tanımlama yapılmış olup, en genel ifade ile etik, *“bireylerin davranışlarına temel olan ahlak ilkelerinin tümü”* şeklinde belirtilmiştir. Aynı zamanda etiğin bir bireyin davranışlarına yol gösterici değerler, ilkeler ve standartlar olduğu ifade edilmiştir ve etik ile ilişkili olarak “insan davranışlarında ne yapmak doğrudur?” sorusunu akla getirmiştir. Felsefeye de birçok kez konu olan etik kavramı, bireylerin karar almada ve uygulamada belirli ilkelere ve standartlara bağlı kalınması gerektiğini vurgulamıştır. ^(14,15)

Cesaret

Cesaret, bir zorluk karşısında kişinin geri çekilmeyip savaşmasına neden olan ruhsal güç olarak tanımlanmaktadır. ⁽¹⁶⁾ Bu kavramın ilk olarak Aristoteles (M.Ö 384-322) tarafından korkaklık ile gözü karalık arasında bir denge olarak ifade edildiği, ancak bu tanımın daha çok fiziksel anlamda cesaretli olmayı kapsadığı bildirilmektedir. ^(17,18) Cesaretli olmak bir erdemdir ve insan özelliğidir. Bu özellik birey tarafından zaman içerisinde kendini geliştirmeyi ve başkalarının geribildirimlerinden öğrenmeyi gerektiren yansıtıcı bir faaliyettir. ⁽¹⁾ Bununla birlikte cesaretli olma eylemi hem bireysel hem de toplumsal açıdan etik ve ahlaki uygulamaların temel kavramlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda ahlaklı olmanın temelinde cesaret unsurunun yer alması ahlaki cesaret kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. ⁽¹⁹⁾

Ahlaki Sıkıntı

Kavram ilk olarak 1984 yılında ortaya çıkmış olup, sağlık profesyonellerine yönelik tanımlanmıştır. Buna göre ahlaki sıkıntı “bir sağlık profesyonelinin bazı kurumsal engeller nedeniyle yapması gereken eylemi gerçekleştirememesi sonucu ortaya çıkan sıkıntı olarak tanımlanmıştır. ⁽²⁰⁾ Konu ile ilgili yapılan birçok araştırmada ahlaki sıkıntı daha kapsamlı olarak ele alınmış olup, bireylerin ahlaki bir karar alması ve bu kararını yerine getirememesi sonucu engellenme, öfke, anksiyete gibi negatif duygular yaşamasına neden olan durum olarak ifade edilmektedir. ^(1,21) Ahlaki sıkıntının iş memnuniyetinde azalma, işten ayrılmalara yol açma gibi olumsuz etkileri olduğu bildirilmiştir. ⁽¹⁾

Ahlaki Duyarlılık

Sağlık hizmetlerinin sunumunda ortaya çıkan iyi/kötü veya doğru/yanlış eylemlere karar verebilmede ahlaki duyarlılığa sahip olabilmek önemlidir. Diğer bir deyişle ahlaki duyarlılık etik olarak karar verebilmenin öncüsüdür. Ahlaki duyarlılığa sahip olan bir birey, etkileşimde bulunduğu kişinin davranışlarını ve duygularını önemser ve değerlendirir. Böylece birey etik açıdan karar vermesi gereken bir durumda potansiyel çözüm yolları için stratejiler oluşturarak, profesyonel bir yaklaşım sergileyebilir. ⁽²²⁾ Literatürde ahlaki duyarlılığın ahlaki cesaretin gelişmesinde önemli bir rolü olduğu bildirilmiştir. Sağlık bakım ortamlarında hasta ile en fazla etkileşimde bulunan hemşirelerin etik duyarlılıklarının yüksek olması, yaşanan etik sorunların daha fazla farkında olmalarına ve bu sorunların çözümüne yönelik harekete geçmelerine neden olabilmektedir. Dolayısıyla bu harekete geçme eylemi ahlaki cesaretin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. ^(23,24)

Ahlaki Cesaret Kavramı ve Hemşirelik Mesleği

Ahlaki cesaret onurlu bir insan özelliği olarak takdir edilen davranışlardan biridir. Miller (2005) ahlaki cesareti, sonuçları her ne olursa olsun birinin yanlışlarını kabul etmesi, bir hata yaptığında bu durumu itiraf etmesi, adaletsizlik durumu söz konusu olduğunda müdahalede

bulunması ve ahlaki olmayan durumlar karşısında meydan okuması olarak tanımlamaktadır. ⁽¹⁰⁾ Ayrıca ahlaki cesaret, genellikle yüksek etik standartlara sahip bireylerin kendi değerleri ile çelişecek durumlarla karşı karşıya kaldıklarında doğru olanı yapma eğilimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. ^(10,19)

Ahlaki cesaret, bireyin korkularının farkına varmasına, korkusunun üstesinden gelmesine, içinde bulunduğu durumu kabul etmesine, karar almasına ve bu kararı sonucunda uygun bir şekilde harekete geçmesine neden olmaktadır. ⁽¹⁰⁾ Hawkins ve Morse (2014), ahlaki cesarete sahip olan bireylerin korkuya rağmen risk alabildiğini, görev ve sorumluluk bilincinin gelişmiş olduğunu, savunuculuk özelliğinin bulunduğunu vurgulamıştır. ⁽²⁵⁾

Hemşirelik, uğraş alanı insan olan ve hemşirelik bakımına temellenmiş bir meslektir. Hemşirelik bakımı insanın ihtiyaçlarına yöneliktir ve bir başkasının korunması ve geliştirilmesine özen gösterilen, bir başkası için ‘iyi’ olana yönelik ahlaki bir uygulamadır. ⁽³⁾ Bu nedenle ahlaki cesaret kavramının aynı zamanda hemşirelik mesleği ile büyük oranda ilgili olduğu ileri sürülmektedir. ⁽²⁶⁾ Spence ve arkadaşları (2004), hemşirelik mesleğinde ahlaki cesaret kavramına daha fazla önem verilmesi, hemşirelik mesleğinin çok boyutlu olması ve hemşirelerin çoğu zaman etik sorunlar ile karşı karşıya kalması nedeniyle hemşirelerin ahlaki eylemlerinin zaman zaman “büyük ahlaki cesaret” gerektirdiğini vurgulamıştır. ⁽²⁶⁾

Hemşirelik mesleğinde ilk cesaret örneğini, babasına itiraz ederek hemşire olmak isteyen ve Kırım Savaşı (1854-1856) döneminde İstanbul’a gelerek büyük başarılar elde eden modern hemşireliğin kurucusu Florence Nightingale’in gösterdiği belirtilmektedir. ⁽⁴⁾ Ayrıca Nightingale’in malzeme, hijyen ve personel eksikliği gibi zor savaş şartlarına rağmen ölmekte ya da yaralı olan askerlere bakım vermesi ve kritik hasta bakımını yönetebilmesi ahlaki olarak cesaretli olduğunun bir göstergesi sayılmaktadır. ⁽²⁵⁾

Hemşireler sağlık hizmetlerinin sunulduğu tüm ortamlarda ahlaki cesaret gösterilmesi gereken birçok durum ile karşı karşıya kalabilirler. ⁽¹⁾ Örneğin; bulaşıcı hastalığı olan bir hastaya bakım

vermek istemeyen meslektaşına karşı hastasını ve hemşirelik bakımının önemini savunan bir hemşire, ahlaki olarak cesaretli bir davranış sergilemiş olur. Ahlaki cesaret davranışı bazen bir ekip üyesine, bazen bir meslektaşına, bazen de yönetici bir bireye karşı olabilir. Hemşire cesaretli davranışının sonucunda aşırı duygusal bir tepkiyle ya da şiddet, dışlanma, öfke gibi olumsuz tavırlar ile karşı karşıya kalabilir. Hatta işveren tarafından işten çıkarılma gibi uygulamalar da söz konusu olabilir. Ancak ahlaki cesaret özelliğine sahip olan bireyler kararlarından vazgeçmeyerek daima doğru olanı yapma eğilimi gösterirler. ⁽²⁷⁾

Hemşirelerin bakım uygulamalarında ahlaki açıdan cesaretli bir yaklaşım sergilemelerinin aynı zamanda topluma karşı bir sorumluluk olduğu kabul edilmektedir. ⁽¹⁷⁾ Literatürde hemşirelerin etik sorunlar karşısında ahlaki cesaret göstermelerinin, hemşirelik uygulamalarında karşılaşılan etik sorunlara yönelik ahlaki bir bakış açısı geliştirilebilmesi, hasta haklarının korunabilmesi ve hasta güvenliğinin sağlanabilmesi açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır. ^(28,29) Bununla birlikte ahlaki olarak cesaretli olan hemşirelerin, mesleki bilgi ve becerilerini kullanarak nerede, ne zaman ve nasıl davranması gerektiğini bildikleri ifade edilmektedir. ^(27,30) LaSala ve arkadaşları (2010) bu konuya ilişkin bir vaka çalışmasında, “*Dâhiliye servisinde çalışan bir hemşire, yoğun bakım ihtiyacı olan acil hastayı yoğun bakım ünitesine aktarmakta isteksiz olan hekimle yüzleşir ve hastaya güvenli bakım sağlamak için ahlaki cesaretle hareket eder.*” örneğini vermiştir. ⁽²⁷⁾ Dolayısıyla bu örnekte ahlaki cesaretle hareket eden hemşirelerin hasta yararına hareket ettiklerini ve hastalarını savundukları vurgulanmıştır. Konu ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda ise ahlaki cesaretli olmanın olumlu etkileri tartışılmıştır. Buna göre ahlaki olarak cesaretli hemşirelerin;

- Mesleki uygulamalarında kendi eylemlerinin daha fazla farkında olduğu,
- Etik dışı uygulamaların kolaylıkla fark edebildiği,
- Kişisel korkularının üstesinden güvenle gelebildiği,
- Daha az ahlaki sıkıntı yaşadıkları belirtilmiştir. ^(1,25)

LaSala ve arkadaşları (2010) hemşirelerin bakım verdikleri bireyler için ahlaki olarak cesur bir bakım ortamı sağlayabilmesinde ve kaliteli hemşirelik bakımı sunabilmesinde; kanıta dayalı rehberlerin, profesyonel etik kodların ve mesleki etik ilkelerin önemli olduğunu belirtmektedir. Ahlaki cesaretli bireylerin ise dürüstlük, empati ve bağlılık gibi erdemlere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. ⁽²⁷⁾

Ahlaki cesaret topluma karşı nitelikli ve yeterli bakım verme sorumluluğu üstelenmiş olan hemşirelik mesleği için önemli konuların başında gelmektedir. Ancak hemşirelerin mesleki açıdan ahlaki cesaretin önemini bilmelerine karşın ahlaki cesaret gösterme davranışında yeterli olmadıkları belirtilmektedir. ⁽³¹⁾ Çalışma sonuçları incelendiğinde hemşirelerin ahlaki cesaret davranışlarının; kurumda çalışma süresi, mesleği ile ilgili bilgi yetersizliği, kendine güven eksikliği, ben merkezci yaklaşım gibi bireysel faktörlerin yanında yetersiz eğitim, destekleyici olmayan yöneticiler, etik olmayan ve hekim kararlarının baskın olduğu çalışma ortamından da etkilendiği görülmektedir ^(24,31) Ahlaki cesarettен yoksun olan bir sağlık bakım ortamında hemşirelik bakımının kalitesi olumsuz etkilenebilir. Bununla birlikte hemşirelerde ahlaki cesaret yetersizliği etik değerler/bakım etiği açısından istenmeyen davranışlar görülmesine neden olabilir. Dolayısıyla ahlaki cesaret davranışlarını geliştirmenin ve güçlendirmenin ahlaki zorlukların istenmeyen sonuçlarının önlenmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. ⁽¹⁰⁾

Ahlaki Cesaret Davranışının Geliştirilmesine Yönelik Stratejiler

Lachman (2010), hemşirelerde ahlaki cesaret davranışının geliştirilebilmesi ve güçlendirilebilmesi için bazı stratejilerin kullanılabilceğini belirtmiş olup, bu stratejilerin önemini vurgulamak için sağlık hizmetlerinde özel bir anlam taşıyan “CODE” kısaltmasını oluşturmuştur²⁷. Aşağıda verilen tabloda “CODE” kısaltmasının açıklaması verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. “CODE” Kısaltmasının İngilizce ve Türkçe Açıklamaları

Kısaltmanın Baş Harfi	İngilizce Açıklama	Türkçe Açıklama
C	Courage to be moral requires	Cesaretli Olmanın Ahlaki Gereklilikleri
O	Obligations to honor	Onur Yükümlülükleri
D	Danger management	Risk Yönetimi
E	Expression and action	İfade ve Eylem

Kısaltmada belirtilen “C” harfi (Courage to be moral requires) cesaretli olmanın ahlaki gereklilikleri üzerinde dururken, “O” harfi (Obligations to honor) ise hemşirelerin onur yükümlülüklerini temsil eder. Bununla birlikte “D” harfi (Danger management) risk yönetimi kapsamında ahlaki cesaret gösterebilmek için duygusal kontrolü sağlayarak risk alabilmeyi ve bilişsel stratejiler geliştirebilmeyi ifade etmektedir. Son olarak “E” harfi (Expression and action) ise ifade etme ve eylem olarak belirtilmekte olup, hemşirelerin iletişim becerileri ve karar verme süreci üzerinde durmaktadır. ^(19,30) Bu çerçeveye dayanarak, “CODE” kısaltmasının dört bileşeninin her biri sırayla tartışılmıştır.

“C”: Cesaretli Olmanın Ahlaki Gereklilikleri

Sağlık hizmetlerinin doğası gereği ekip çalışmasını gerektirdiği ve birçok disiplini içerisinde barındırdığı görülmektedir. Bu karmaşık yapının önemli bir bölümünü oluşturan hemşireler zaman zaman istenmeyen etik ikilemler ve sorunlar ile karşı karşıya kalabilmektedirler. ^(17,27)

Hemşirelerin bu gibi durumlarda ahlaki cesaret göstererek kriz anını yönetebilmeleri dolayısıyla cesaretli olmanın gerektirdiği ahlaki davranışları sergileyebilmeleri önemlidir. Hemşirelerin ahlaki olarak cesur bir şekilde hareket edebilmesinin merkezinde ise hemşirenin

mesleki bilgi ve becerisi, ahlaki sorunları profesyonel bir şekilde ele alabilme yeteneği, ahlaki olgunluğu ve duyarlılığı yer almaktadır. ⁽³²⁾

Mesleki bilgi ve beceriye sahip olan bir hemşire etik sorunlar karşısında doğru olanı yapma potansiyeline sahiptir. ⁽³⁰⁾ Bu doğrultuda mesleki bilgi ve becerinin hemşirelik eğitimi sırasında kazandırıldığı düşünülürse, lisans düzeyinde verilen teorik ve uygulamalı eğitimlerin aynı zamanda etik eğitimini kapsayacak şekilde verilmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğu ifade edilmektedir. ⁽³³⁾ Hemşirelik eğitim programlarında etik eğitiminin hem teorik hem de uygulamalı olarak sürdürülmesi ile hemşirelerin etik sorunlara daha sistematik yaklaşımlarına, aldıkları kararlar için kanıt sunmalarına, hastaların çıkarlarını bağımsız olarak ele almalarına ve profesyonel bir ekibin üyesi olarak çalışmalarına olanak sağlayacaktır. ⁽³⁴⁾ Dolayısıyla hemşirelerin yeterli mesleki bilgi ve beceriye sahip olmaları, etik olmayan uygulamalarda ahlaki davranış göstererek, cesaretli hareket etmelerinde önemli bir adımını oluşturmaktadır.

Cesaret ve ahlak ifadelerinin birlikte kullanıldığı durumlarda bazı önemli kavramların bulunduğu unutulmamalıdır. Bu kavramlar arasında etik duyarlılık ve ahlaki olgunluk yer almaktadır. Özellikle hemşirelerin sağlık bakım ortamında etik ikilemlere ve ahlaki sorunlara uygun bir yaklaşım sergilemelerinde etik duyarlılığa ve ahlaki olgunluğa sahip olmaları önemlidir. Ahlaki olgunluğa ve duyarlılığa sahip bir birey kanun, yönetmelik ve kuralları tanır, empati kurabilir, güvenilirdir, öz kontrolü vardır ve olaylara profesyonel bir şekilde yaklaşabilir. ⁽³⁴⁾ Bunun sonucunda ahlaki olgunluk ve duyarlılığı gelişmiş olan hemşireler cesaretli olmanın gerektirdiği ahlaki yükümlülükleri, karşılaşılabileceği her türlü riske (ceza, işten çıkarılma, dışlanma v.b.) rağmen yerine getirebilir. ^(18,21)

“O” Onur Yükümlülükleri

Lachman (2010) onur yükümlülükleri kapsamında etik kurallara uymanın önemi üzerinde durarak, Amerikan Hemşireler Birliği'nin (ANA) belirlediği etik kodlara uyulmasının hemşireler için bir yükümlülük olduğunu belirtmiştir ve ahlaki cesaret erdemini gösterebilmede

bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi üzerinde durmuştur. Hemşirelik mesleğinde ilk etik kodu bağlılık, maneviyat, fedakârlık, etik ve toplum ilkelerini içeren ve Florence Nightingale döneminden günümüze kadar bazı güncellemeler yapılarak gelmiş olan hemşirelik andı oluşturmaktadır. ^(35,36) İlerleyen yıllarda hemşirelik andı temel alınarak ANA ve Uluslararası Hemşireler Birliği (ICN) tarafından hemşirelik etik kodları oluşturulmuş ve belirli aralıklar ile bu kodlar gözden geçirilmiştir. ⁽³⁷⁾ Etik kodlar, sorunları ahlaki bir bakış açısıyla değerlendirerek, hemşirelik mesleği üyelerinin etik sorunlar karşısında duyarlı olmalarına, objektif ve mantıklı karar vermelerine yol açar. Bununla birlikte etik kodlar hemşirelerin mesleğine, meslektaşlarına, sağlık ekibinin diğer üyelerine, kurumsal kimliklerine ve bakım verdiği sağlıklı/hasta bireylere karşı sorumluluklarını ifade eden birincil yükümlülüklerdir. ^(37,38) Etik kodların ortak noktası hemşirelerin mesleğine yönelik temel sorumluluklarını ve bazı etik ilkeleri konu edinmesi olup, özel bir etik soruna çözüm bulması yerine sorunlar karşısında hemşirelere rehberlik sağlaması olarak belirtilmektedir. Hemşirelik uygulamalarında temel sorumlulukların yerine getirilmesinde etik kodların göz önünde bulundurularak ahlaki cesaret davranışının gösterilmesi, hemşirelerin ahlaki bir bütünlük içerisinde sorumlu, dürüst, savunucu, kişisel riski içeren davranışlar göstermesi hemşirelik mesleğinin önemli bir yükümlülüğüdür. ^(30,38)

“D” Tehlike Yönetimi

Tehlike yönetimi stratejisi, hemşirelerin ahlaki açıdan cesaretli davranabilmelerini engelleyen olumsuz durumlar ile karşı karşıya kaldığında, hemşirenin bu durum ile nasıl baş edebileceğini ele almaktadır. Hemşireler etik açıdan yetersiz olduklarında ve risk almaktan kaçındıklarında tehlike yönetimi stratejilerini uygulayarak bu durumun üstesinden gelebileceği belirtilmektedir. ⁽³⁰⁾ Lachman (2010) tehlike yönetimi ile ilgili bazı alt stratejiler belirleyerek hemşirelerin mesleki uygulamalarında cesaretli yaklaşım sergilemelerinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu alt stratejiler aşağıda verilmiştir.

- *Bilişsel Yeniden Yapılandırma:* Bireylerin yanlış olan görüşlerinin ve düşüncelerinin daha gerçekçi ve uygun olan görüş ve düşünceler ile yer değiştirmesi tekniği bilişsel yeniden yapılandırma olarak tanımlanmaktadır. ⁽³⁹⁾ Bir başka ifade ile biliş, duygu ve davranış öğelerinin kavramsallaştırılarak düşüncelerin yeniden yapılandırılması yoluyla duygu ve davranışların daha yapıcı düşünce stilleri ile yer değiştirilmesidir. ⁽⁴⁰⁾ Bu sayede birey cesaretli davranmanın önündeki olumsuz düşünceleri fark ederek olumlu düşünce süreçlerine dönüştürebilir. Örneğin, kalbi durmuş bir hastaya müdahale sırasında hastanın artık geri döndürülemeyeceğini düşünen bir acil servis hemşiresi hasta ile ilgili yapılan işlemlere katılmak istemeyebilir ve hastaya daha fazla müdahale edilmesine gerek kalmadığını savunan bir hekimin düşüncelerine katılabilir. Ancak hemşire bilişsel yeniden yapılandırma tekniği ile hastanın kalbinin tekrar atabileceğini düşünürse hekime karşı düşüncelerini de ifade ederek, ahlaki yönden cesaretli davranış göstermiş olur. Dolayısıyla hemşire duygularını bilişsel olarak yeniden yapılandırarak ortaya çıkabilecek tehlikeli durumları kontrol altına alabilmektedir. ⁽³⁰⁾ Birey bu tekniği tek başına yapabileceği gibi terapist desteği ile de yapabilmektedir. ⁽³⁹⁾
- *Kendi Kendini Kontrol Edebilme:* Cesaretli davranabilmeyi engelleyen durumları yönetebilmek için bir diğer strateji ise; bireyin duygularını kendi kendine kontrol edebilmesidir. ⁽³⁰⁾ Bu strateji duygusal zekâ kavramı ile benzerlik göstermektedir. Duygusal zekâ; bireyin duygularının farkında olması, duygular ile başa çıkabilmesi, kendi kendini motive edebilmesi, empati kurabilmesi ve kişilerarası ilişkileri yönetebilmesidir. Ayrıca duygusal zekâ ile ilgili olarak kendini harekete geçirebilme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, duyguları kontrol edebilme yeteneği ifadesi kullanılmaktadır. Duygusal zekâ hemşirelik mesleği açısından da son derece önemli olan bir konu olup, aynı zamanda hemşirelerin çalışma ortamında etkileşimde bulunduğu tüm bireylere yönelik duygularını etkin bir şekilde kullanabilme ve

yönetebilme becerisidir. ⁽⁴¹⁾ Duygusal zekâ ile ilgili ifadeler incelendiğinde duygusal zekanın ahlaki cesaret gösterebilme özelliği ile ilgili yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ahlaki cesaret davranışını engelleyen durumlarda duygusal zekâ becerisi gelişmiş olan ya da geliştirebilen hemşirelerin bu durumların üstesinden gelebilmesi daha mümkün olacaktır.

Duyguları fark etmek ve yönetebilmek duygusal zekâ kavramında önemli bileşenlerindendir. Yılmaz (2015) bir uğraşı alanı olan, spor, müzik gibi sanatsal faaliyetler ile meşgul olan bireylerin duygularını tanıyan ve duygularını yönetebilen bireyler olduğunu belirtmektedir. ⁽⁴¹⁾ Lachman (2010) ise; bireylerin kendi kendilerini kontrol edebilmek amacıyla bazı uygulamaların yapılabileceğini belirtmiştir. Bu uygulamalar bireyden bireye farklılık göstermekle birlikte bazen bir yürüyüş veya spor yapmak bazen yakın arkadaşlar ile vakit geçirmek olabilmektedir. Bununla birlikte bireyin müzik dinleyerek, kitap okuyarak, hobi ile uğraşarak (resim yapmak, fotoğraf çekmek, bir enstrüman çalmak) ya da günlük yaparak duygularını daha kolay kontrol edebileceği ifade edilmektedir. ⁽³⁰⁾

- *Profesyonel Sorumlulukları Tanıma:* Bir meslekte bireyin ahlaki yönden cesaretli davranabilmesi mesleğinin gerektirdiği profesyonel sorumluluklarını bilmesi ve yerine getirmesine bağlıdır. ⁽¹⁷⁾ Hemşirelerin bilimsel bilgiyi araştırma ve kullanma, mesleki kuruluşlara ve komitelere katılma, hemşirelik teorileri ve mesleki etik ilkeler doğrultusunda hasta bakımını planlayabilme gibi birçok profesyonel sorumluluğu bulunmaktadır. ⁽⁴²⁾ Profesyonel bir mesleğin üyesi olan hemşirelerin mesleki etik ilkeler doğrultusunda sorumluluklarını yerine getirmesi ahlaki duyarlılıklarının gelişmesine dolayısıyla ahlaki yönden cesaret davranışı gösterebilmelerine neden olmaktadır.

“E” İfade ve Eylem

İfade ve eylem stratejisi, ahlaki cesaretli olmayı gerektiren durumlarda güçlü iletişim becerilerinin kullanılmasını kapsamaktadır. Bu becerilerin kullanılması bireylerin ahlaki açıdan cesur bir şekilde davranmasını kolaylaştırır. Lachman (2010) özellikle bu becerilerden asörtif davranışlarda bulunmak ve bir konu üzerinde tartışmak üzerinde durmuştur. Lachman'a (2010) göre atılgan bir birey doğru zamanda ve doğru yerde duygu ve düşüncelerini uygun bir şekilde ifade edebilir. ⁽³⁰⁾ Bu tür bir iletişim, bireyin davranışına odaklanmayıp, bireye saygı gösterildiğinin bir ifadesidir. Ahlaki cesaretli olabilmeyi sağlayan bir diğer beceri ise müzakere edebilme becerisidir. Burada belirtilen müzakere etme becerisi bireylerin karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümler arama süreci olarak tanımlanmaktadır. Müzakere süreci boyunca her bir bireyin kendi çıkarlarını gözettiği ve bunun için karşılıklı beyin fırtınası yapıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu iki önemli iletişim becerisine sahip olan bireylerin ahlaki cesaret göstermekten kaçınmayacağı vurgulanmıştır. ⁽¹⁷⁾

Sonuç ve Öneriler

Ahlaki cesaret hemşirelik mesleğinin gerektirdiği rol ve sorumlulukların yerine getirilmesinde, bütüncül bakımın sağlanmasında ve etik açıdan duyarlı olmayı gerektiren konularda oldukça önemli kavramlardan biridir. Hemşirelerin etik kavram ve ilkeleri göz önünde bulundurarak hasta yararına uygulamalarda bulunabilmesi, hasta için alınan kararlarda iyi/doğru- kötü/yanlış durumların farkında olabilmesi ve eylemde bulunabilmesi açısından ahlaki cesarete sahip olmalarını gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte ahlaki cesaretin hemşirelik mesleğinin temel kavramlarını oluşturan öz saygı, etik değerler ve mesleki saygınlık üzerinde olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir. Ahlaki olarak cesaretli davranışta bulunmak bireysel açıdan her ne kadar olumsuz durumlarla karşı karşıya kalma riskini doğursa da bir başkasının iyiliği için karar vermeyi ve eylemde bulunmayı içerdiği için hemşirelik mesleğinin ahlaki boyutunun bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Hemşirelerde ahlaki cesaret özelliklerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi açısından başta kurum yöneticileri olmak üzere hizmetiçi eğitim programları ile farkındalık oluşturulması, kurumsal düzeyde ahlaki cesaret erdeminin benimsenmesi, ahlaki cesaret davranışı gösteren kurum çalışanlarının ödüllendirilerek daha fazla sayıda kişinin bu davranışı göstermesi açısından desteklenmesi ve ulusal düzeyde mevcut otoriteler tarafından da bu uygulamaların yaygınlaştırılması önemlidir. Bununla birlikte ahlaki cesaret kavramına ilişkin lisans eğitimi düzeyinde farkındalık eğitimlerine yer verilmesi hemşirelerin bakım süreçlerinde daha fazla ahlaki cesaret davranışı göstermesinde ve bu davranışın geliştirilmesinde olumlu etki yaratabilir.

Kaynaklar

1. Gallagher A. Moral distress and moral courage in everyday nursing practice. Online J Issues Nurs. 2011; 16(2): 1-7. Available from: <https://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories/EthicsStandards/Resources/Courage-and-Distress/Moral-Distress-and-Courage-in-Everyday-Practice.html>
2. Okuroğlu GK, Bahçecik N, Alpar ŞE. Felsefe ve hemşirelik etiği. Kilikya Felsefe Dergisi. 2014; 1(1): 53-61. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilikya/issue/19246/204478>
3. Dinç L. Bakım kavramı ve ahlaki boyutu. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi. 2010; 17(2): 74-82. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88519>
4. Numminen O, Repo H, Leino-Kilpi H. Moral courage in nursing: A concept analysis. Nursing Ethics. 2016; 24(8): 878-891. doi: 10.1177/0969733016634155
5. Bayraktar D, Eşer İ. Hemşirelerin bakım odaklı hemşire-hasta etkileşimine yönelik tutum ve davranışları. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi. 2017; 20(3): 188-194. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/771762>

6. Çetin B, Eroğlu N. Hemşirelik bakımında yenilikçi teknolojiler. Acta Medica Nicomedia. 2020; 3(3): 120-126. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/actamednicomedia/issue/57588/736099>
7. Baksi A, Sürücü HA, Kurt G. Hemşirelerin bireysel yenilikçilik davranışları ve bu davranışları etkileyen faktörlerin incelenmesi. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2020; (2): 310-315. doi: 10.31067/0.2020.269
8. Gedük E. Hemşirelik mesleğinin gelişen rolleri. Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi. 2018; 5(2): 253-258. doi: 10.17681/hsp.358458
9. Murray JS. Moral courage in healthcare: Acting ethically even in the presence of risk. Online Journal of Issues in Nursing. 2010; 15(3): 1-8. doi: 10.3912/OJIN.Vol15No03Man02
10. Miller R. Moral courage: Definition and development. Ethics Resource Center. 2005; 1-26. Available from: https://emotionalcompetency.com/papers/Moral_Courage_Definition_and_Development.pdf
11. Çiftçi N. Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi: Ahlak ve demokrasi eğitimi. Değerler Eğitimi Dergisi. 2003; 1(1): 43-77. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29200/312608>
12. Çoban Gİ, Türer S. Ahlâki gelişim ve hemşirelik. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 2014; 3(3): 948-958. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumussagbil/issue/23832/253888>
13. Özlem D. Etiğin konumu ve temel problemleri. Özkan K, editör. Etik-ahlak felsefesi. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi; 2010.

14. Yıldırım G, Kadioğlu S. Etik ve tıp etiği temel kavramları. Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 2007; 29(2): 7-12. Available from: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1569.pdf>
15. Aktaş K. Etik-ahlâk ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2014; 1(2): 22-32. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uysad/issue/37702/164187>
16. Yılmaz M. Platon'un felsefesinde bir erdem olarak cesaret. Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları. 2012; 22: 223-228. Available from: <https://3b971918655b9e9c26b5965ddf116d4609dd529e.vetisonline.com/makale/TVRNM09ESTNOdz09/platon-un-felsefesinde-bir-erdem-olarak-cesaret>
17. Lachman VD. Moral courage: A virtue in need of development? MedSurg Nursing. 2007; 16(2): 131-133. Available from: <https://www.semanticscholar.org/paper/Moral-courage%3A-a-virtue-in-need-of-development-Lachman/542bd53fbef43f38a28cedd3668e1115d4fe3fb1>
18. Lindh IB, Barbosa da Silva A, Berg A, Severinsson E. Courage and nursing practice: a theoretical analysis. Nursing Ethics. 2010; 17(5): 551-565. doi: 10.1177/0969733010369475
19. Iseminger K. Overview and summary: Moral courage amid moral distress: strategies for action. Online J Issues Nurs. 2010; 15(3). doi: 10.3912/OJIN.Vol15No03ManOS
20. Yıldırım G, Özden D, Karagözoğlu Ş. Ahlaki sıkıntı: Türkiye'de sağlık alanında gündeme gelmeyen bir boyut. Cumhuriyet Medical Journal. 2013; 35(2), 318-325. doi: 10.7197/1305-0028.2178
21. Savel RH, Munro CL. Moral distress, moral courage. American Journal of Critical Care. 2015; 24 (4): 276-278. doi: 10.4037/ajcc2015738.

22. Kovancı MS, Hiçdurmaz D. Ahlaki cesaret: Tanımı, ahlaki sıkıntı ve ahlaki duyarlılık ile ilişkisi ve geliştirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 2021; 11(1): 96-102. doi: <https://dx.doi.org/10.33631/duzcesbed.683548>
23. Cerit B, Öztürk E. Yoğun bakım hemşirelerinin ahlaki duyarlılığı ile etik karar verebilme düzeyi arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*. 2021; 14(2): 116-123. doi.org/10.46483/deuhfed.763525
24. Escolar-Chua R.L. Moral sensitivity, moral distress, and moral courage among baccalaureate Filipino nursing students. *Nursing Ethics*. 2018; 25(4): 458-469. doi.org/10.1177/0969733016654317
25. Hawkins SF, Morse J. The praxis of courage as a foundation for care. *Journal of Nursing Scholarship*. 2014; 46(4): 263-270. doi: 10.1111/jnu.12077
26. Spence D. Advancing nursing practice through postgraduate education (part two). *Nursing Praxis in New Zealand*. 2004; 20(3): 21-30. Available from: https://www.researchgate.net/publication/286786437_Advancing_nursing_practice_through_postgraduate_education_part_one
27. LaSala CA, Bjarnason D. Creating workplace environments that support moral courage. *The Online Journal of Issues in Nursing*. 2010; 15(3): 1-8. Available from: <https://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories/EthicsStandards/Resources/Courage-and-Distress/Workplace-Environments-and-Moral-Courage.html>
28. Thorup CB, Rundqvist E, Roberts C, Delmar C. Care as a matter of courage: Vulnerability, suffering and ethical formation in nursing care. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 2012; 26(3): 427-435. doi: 10.1111/j.1471-6712.2011.00944.x
29. Edmonson C. Moral courage and the nurse leader. *The Online Journal of Issues in Nursing*. 2010; 15 (3). doi: 10.3912/OJIN.Vol15No03Man05

30. Lachman VD. Strategies necessary for moral courage. Online Journal of Issues in Nursing. 2010; 15(3): 1-10. Available from: <https://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories/EthicsStandards/Resources/Courage-and-Distress/Strategies-and-Moral-Courage.html>
31. Rakhshan M, Mousazadeh N, Hakimi H, Hosseini FA. Iranian nurses' views on barriers to moral courage in practice: A qualitative descriptive study. BMC Nursing. 2021; 20(1): 1-9. doi.org/10.1186/s12912-021-00728-7
32. Lachman VD. Moral courage in action: Case studies. MedSurg Nursing Journal. 2007; 15(4): 275-277. Available from: <https://www.semanticscholar.org/paper/Moral-courage-in-action%3A-case-studies.-Lachman/b972c760c2ab7b06078794acf749f33b5317464d>
33. Akbaş M, Tuncer İ. Lisans düzeyindeki hemşirelik okullarında etik eğitiminin durumu. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi. 2014; 7(3): 206-211. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfed/issue/46807/586976>
34. Aykan EB, Fidancı BE, Yıldız D. Hemşirelik öğrencilerinde ahlaki olgunluk ve etik duyarlılığın değerlendirilmesi. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi. 2019; 1(2), 84-91. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787960>
35. Özsoy S, Dönmez R. Hemşirelik mesleğinin ilk etik kodları: Geçmişten günümüze hemşirelik andı. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi. 2017; 33(1): 111-122. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egehemsire/issue/49327/630064>
36. Bölüktaş RP, Özer Z, Yıldırım D. Uluslararası Hemşirelik And'ının mesleki değerler açısından incelenmesi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2018; 6(13): 83-98. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/izusb/issue/60833/898849>

37. Epstein B, Turner M. The nursing code of ethics: Its value, its history. *The Online Journal of Issues in Nursing*. 2015; 20(2): 1-10. Available from: https://portal.savonia.fi/amk/sites/default/files/pdf/eng/savoniauas_nursing_article_for_preliminarytask_2020.pdf
38. Hunt F. Nursing ethics and moral courage in nursing practice. *J Nurs Res Pract*. 2020; 4(3): 1-2. Available from: <https://m.ztcbaoan.com/scholarly-articles/nursing-ethics-and-moral-courage-in-nursing-practice.pdf>
39. Gençöz T. Kaygı bozukluklarının tedavisinde kognitif yeniden yapılandırma tekniğinin kullanılması. *Kriz Dergisi*. 2001; (9): 23-28. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/595786>
40. Robson Jr JP, Troutman-Jordan MA. Concept analysis of cognitive reframing. *Journal of Theory Construction & Testing*. 2014; 18(2): 55-59. Available from: <https://970e22ceb1309b85a3bb416ee262012c4031f684-ebshost.vetisonline.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=21e9c160-684b-45db-ad35-909cea736a0e%40redis>
41. Yılmaz M. Nefroloji hemşireliği ve duygusal zekâ. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*. 2015; 10(2): 13-18. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/292253>
42. Sabancıoğulları S, Doğan S. Profesyonel kimlik gelişimi ve hemşirelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2012; 15(4): 275-282. Available from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/29599>